

अनावश्यक बोभ हटाउँदै

नेपालमा लैङ्गिक विभेद र पाठेघर
खस्ने समस्या

AMNESTY
INTERNATIONAL

महिला भएकै कारण नेपालका महिलाहरूले निरन्तर भेदभाव सहनु परेको छ । परिणाम स्वरूप उनीहरूले आफ्नै शरीर र जीवनमाथि आफूले नियन्त्रण गर्न पाउदैनन्, जसले उच्च दरमा पाठेघर खस्ने लगायत उनीहरूको स्वास्थ्यमा गम्भीर असरहरू पर्ने गर्दछ ।

नेपालका महिला तथा किशोरीहरूले उनीहरूको लैङ्गिकताकै कारण व्यापक र व्यवस्थित तवरले भेदभाव सहनु परिरहेको छ । यस बोझले उनीहरूको स्वास्थ्यमा जोखिम बढाएको छ र परिणाम स्वरूप उच्च दरमा पाठेघर (आइ) खस्ने समस्या बढेको छ । पाठेघर खसेको अवस्थामा ज्यादै पीडा हुने गर्दछ र कमजोर होइन्छ । यस अवस्थामा पुट्टाको मांशपेशीहरू कमजोर हुँदै गई पाठेघर योनीमार्ग हुँदै तल खस्दछ । सबैभन्दा गम्भीर अवस्थासम्म पुग्दा पाठेघर योनीबाट बाहिरै निस्कन्छ ।

संयुक्त राष्ट्रसंघले गरेको अनुमान अनुसार नेपालमा करिब ६,००,००० महिला पाठेघर (आइ) खस्ने समस्याबाट प्रभावित भएका छन्, जसमध्ये धेरैजना तुलनात्मक रूपमा कम उमेरका छन् । हाम्रो प्रतिवेदन अनावश्यक बोझ : नेपालमा लैङ्गिक विभेद र पाठेघर खस्ने समस्या (Unnecessary burden: Gender discrimination and uterine prolapse in Nepal) (Index: ASA 31/001/2014) का लागि तथ्य संकलन गर्दा एम्नेस्टी इन्टरनेसनलका अनुसन्धानकर्ताहरूले देशका विभिन्न स्थानका भिन्नाभिन्नै जातीय समूहका करिब २०० जना महिला र किशोरीहरूसँग उनीहरूले आफ्नो जीवनमा भोग्नु परिरहेको विभेद र पाठेघर खस्ने समस्याका सम्बन्धमा के कस्तो जानकारी राख्छन् भनी कुराकानी गरेका थिए । हामीले पाठेघर खसेका महिलाहरूसँग पनि अन्तर्वार्ता गर्यौं । उनीहरूले आफूले भोगिरहेको चरम पीडा, दैनिक रूपमा काम गर्दा भोग्नु परिरहेको अप्ठ्याराहरू, र कहिलेकाँही परिवार र साथीहरूले गर्ने गरेको हेलत्वको व्यवहारका बारेमा हामीलाई बताएका थिए ।

लैङ्गिक विभेदलाई प्रभावकारी तवरले सम्बोधन गर्न हालसम्म पनि सरकार सफल हुन सकेको छैन, जसले गर्दा कयौं महिला र किशोरीहरूको अधिकार दैनिक रूपमा हनन् हुने गरेको छ । यदि महिला र किशोरीहरूलाई पाठेघर खस्ने समस्याको बारेमा जानकारी प्रदान गरिन्थ्यो र यौन तथा प्रजननका विषयमा निर्णय गर्न सवल बनाइन्थ्यो भने अहिलेको तुलनामा ज्यादै थोरै नेपाली महिलाहरूलाई मात्र पाठेघर खस्ने समस्या हुन्थ्यो । पाठेघर खस्ने समस्याको न्यूनीकरण गर्नका लागि लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गर्न अत्यावश्यक छ ।

यी सबै उद्देश्यहरू उजागर गर्ने नेपालमा कार्यरत प्रतिवद्ध महिला अधिकार आन्दोलन धन्यवादका पात्रका रूपमा रहेका छन्, जसले पाठेघर खस्ने समस्याका बारेमा सरकार र दातृ निकायहरूको ध्यानाकर्षण गराउनका लागि वर्षौंदेखि कार्य गर्दै आइरहेका छन् । उनीहरूले महिला अधिकारका बारेमा महत्वपूर्ण प्रगति हासिल गरेका छन् । एम्नेस्टी इन्टरनेसनलका अभियन्ताहरूले नेपालको महिला अधिकार आन्दोलनलाई थप मद्दत पुर्याउन सक्नेछन् र पाठेघर खस्ने समस्या मानवअधिकारको विषय हो भनी नेपाल सरकारले सम्बोधन गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्न भूमिका खेल्नेछन् । “मेरो शरीर, मेरो अधिकार” (My Body My Rights) विषयक हाम्रो विश्वव्यापी अभियान मार्फत नेपाली महिला र युवतीहरूको अधिकार प्रबर्द्धन गर्नका लागि तपाईं कसरी मद्दत गर्न सक्नुहुन्छ भन्ने कुरा थाहा पाउन पृष्ठ ८ हेर्नुहोस् ।

पाठेघर खस्ने समस्याका असरहरू ...

- नेपालका कुल मध्ये कम्तिमा पनि १० प्रतिशत महिला यस समस्याबाट ग्रसित छन् र कुनै कुनै भेगमा त कुल मध्ये ३० देखि ४५ प्रतिशतसम्म महिलाहरूमा यो समस्या भएको पाइन्छ ।
- विश्वव्यापी रूपमा हेर्ने हो भने यो समस्या खासगरी प्रजननको उमेर पार गरिसकेकाहरूमा हुने गर्दछ
- नेपालमा भने तुलनात्मक रूपमा कम उमेरकै, खासगरी ३० वर्ष भन्दा कम उमेरका, हरूलाई यो समस्या हुने गरेको देखिएको छ ।
- विभिन्न क्षेत्र वा जात वा जातीय समूहका महिलाहरू, जसले तुलनात्मक रूपमा बढी मात्रामा लैङ्गिक असमानता भोग्नु परिरहेको छ, उनीहरू यस समस्याबाट बढी प्रभावित हुनु परिरहेको छ ।

कोपिला*

“दाउरा चिरेकैले हो वा
कुटाईका कारणले हो
भन्ने त मलाई थाहा
छैन तर त्यसको लगत्तै
मेरो पाठेघर खस्यो ।”

फोटो : कृषि क्षेत्रमा कार्य गर्ने महिलाहरु, मुगु,
२०७० वैशाख

आवरण : नेपालका महिलाहरुले गर्भवती
भएको बेला वा सुत्केरी भएको लगत्तै पछि गर्हौं
भारी बोक्नु पर्दछ र यस्तो भारीको बजन
कहिलेकाही ५० केजी सम्मको पनि हुने गर्दछ ।
यसरी गर्हौं भारी बोक्नु पर्ने कारणले उनीहरु पाठेघर
खस्ने जोखिममा धकेलिन्छन् । मुगु जिल्ला,
२०७० वैशाख । © एम्नेस्टी इन्टरनेसनल

कोपिलाको पाठेघर खस्दा उनी २४ वर्षकी मात्र थिइन् ।
पाठेघर खस्नुभन्दा ठीक अघि उनले चौथो बच्चा
जन्माएकी थिइन् ।

“बच्चा जन्माएको वाह्रौं दिनमा म बच्चाराले दाउरा चिर्दै
थिएँ”, उनले २०७० वैशाखमा एम्नेस्टी इन्टरनेसनललाई
बताइन् । “मेरो श्रीमानले पानी माग्नु भो र त्यसपछि
हाम्रो सामान्य विवाद पनि भयो । त्यसपछि श्रीमानले
मलाई नराग्री पिट्नु भो । दाउरा चिरेकैले हो वा
कुटाईका कारणले हो भन्ने त मलाई थाहा छैन तर
त्यसको लगत्तै मेरो पाठेघर खस्यो । पाठेघर खसेपछि मेरो
पछाडीपटिको भाग र पेट नराग्री दुख थाल्यो । म न त
सोभो उभिन सक्थे, न त बस्न वा काम गर्न नै सक्थेँ ।
जब म खोकछु वा हाच्छिउँ गर्छु, तब मेरो पाठेघर बाहिर
निस्कन्छ ।”

उनी अहिले ३० वर्षकी भइन् र त्यस्तो पीडाका वावजुद
उनले आजसम्म पनि चार वटा बच्चाको स्याहार सुसार
गर्ने, खेतबारीको काम गर्ने, वस्तुभाउको रेखदेख गर्ने र
घरको सबै काम गर्नु पर्दछ । उनले गर्भवती भएको
बेलामा पनि यी सबै कामहरु गर्नु परेको थियो, जसमा
दिनैपिच्छे, दाउरा, घाँस र गाईवस्तुको मलको गर्हौं भारी
बोक्नु पर्दथ्यो ।

आफ्नो शरीर र स्वास्थ्यमाथि कोपिलाको अत्यन्त कम
मात्र नियन्त्रण थियो । उनले यो बताइन् कि उनलाई इच्छै
नहुँदा पनि श्रीमानले यौनसम्पर्क गर्न करकाप गर्दछन् ।
उनले यौनसम्पर्क गर्न अस्वीकार गर्दाखेरि श्रीमानले कुट्ने
गर्दछन् । उनको परिवारमा सबैभन्दा पछि खाना खान
पाउने पनि उनी नै हुन् र उनीभन्दा अघि बच्चाहरु र
श्रीमानले खाने गर्दछन् । विरामी हुँदा उनले डक्टरसँग
जचाउन जाने तजाने भन्ने निर्णय पनि श्रीमानले गर्छन् ।

उनको सबैभन्दा पछिल्लो बच्चा जन्मेपछि पनि उनी
गर्भवती भएकी थिइन् । त्यस अवस्थामा उनको श्रीमानले
गर्भपतन गर्न दवाव दिएको उनले बताइन् ।

पाठेघर खसेको थाहा पाएको केही समय पछि कोपिलाले
स्वास्थ्य सल्लाह लिने प्रयास गरेकी थिइन् र त्यस
समस्यालाई लिएर हालसम्म उनले स्वास्थ्य जाँच गरेको
त्यही एकपटक मात्र हो ।

“मैले मेरो समस्या डक्टरलाई देखाएँ र डक्टरले मेरो
पाठेघर भित्र धक्कीदिनु भयो”, उनले भनिन् । “डक्टरले
भन्नुभएको थियो, यदि त्यो फेरि बाहिर निस्क्यो भने
उहाँले रिड पेसरी राखिदिनुहुनेछ ।” रिड पेसरी योनिमा
राख्ने एउटा साधन हो जसले पाठेघरलाई तल भर्न
दिँदैन । “डक्टरले मलाई आराम गर्नु पर्छ भन्नु भएको
थियो, तर मैले त्यसो गर्न पाइन । मेरो पाठेघर फेरि
बाहिर निस्क्यो, तर म फेरि जचाउन गइन ।”

कोपिलाले उनी किन डक्टरकोमा दोस्रो पटक जान
गइनन् भनी बताइन् । उनले भनिन्, श्रीमान कतै गएको
मौका पारेर अकै स्वास्थ्य समस्याका सम्बन्धमा एक
पटक उनले डक्टरलाई जचाएकी थिइन् । तर जब
श्रीमानले यो कुरा थाहा पाए, तब उनले नराग्री कुटाई
खानु परेको थियो । तसर्थ उनले आफ्नो पाठेघरको
समस्यालाई लिएर फेरि दोहोर्याएर डक्टरलाई जचाउन
सकिनन् ।

*उनको पहिचान गोप्य राख्नका लागि नाम परिवर्तन गरिएको

यो मानवअधिकारको सवाल हो

धेरै जना नेपाली महिलाहरूले पाठेघर खस्ने समस्या भोगिरहेका छन्। ती मध्ये धेरैमा कम उमेरमै यो समस्या देखा पर्दछ। दैनिक जीवनमा उनीहरूमाथि हुने गरेको लैङ्गिक विभेदका कारण पाठेघर खस्ने समस्याको चौतर्फी जोखिमहरू हुने गर्दछ। विभेदका कारणले गर्दा महिलाहरूलाई परिवार नियोजनको साधन प्रयोग लागयत आफ्नो यौन तथा प्रजनन जीवनका विषयमा निर्णय लिन बन्देज लगाउँदछ। विभेदका कारणले नै महिलाहरूलाई कम उमेरमा हुने विवाहलाई चुनौति दिन, सुत्केरी भए पछि आवश्यक हेरचाह पाउन तथा पोषणयुक्त खाना प्राप्त गर्न अप्ठ्यारो पर्दछ। विभेदले नै उनीहरूलाई वैवाहिक बलात्कार लगायतका घरेलु हिंसाको जोखिममा पुर्याउँदछ।

पाठेघर खसेका महिलाहरू थप विभेद र लैङ्गिक हिंसाबाट पीडित हुनु पर्ने जोखिममा रहने गर्दछन्, किनकी पाठेघर खसेको अवस्थामा उनीहरूले शारीरिक रूपमा कडा परिश्रम पनि गर्न सक्दैनन् वा उनीहरूबाट अपेक्षा गरिए बमोजिमको यौन क्रियाकलाप उनीहरूले गर्न सक्दैनन्।

सरकारी आँकडा अनुसार पुरुष र किशोरहरूको तुलनामा उल्लेख्य संख्यामा महिला र किशोरीहरू शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित छन्। पाँच वर्ष मुनिका बालिकाहरू बालकहरूको तुलनामा बढी मात्रामा कुपोषित छन्। ठूलो संख्याका महिलाहरूले घर, जग्गाजमिन वा पारीवारिक अन्य सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व हासिल गर्न नसकेको कारण घर परिवार भित्रै र गाउँसमाजका विभिन्न सवालमा निर्णय प्रक्रियामा नगन्य मात्रामा मात्र सहभागी हुन पाउँदछन्।

महिला र युवतीहरू विभिन्न समूहहरूबाट धेरै तवरले र प्रायः गरेर ज्यादै नै गम्भीर प्रकारले तब प्रभावित हुने गर्दछन् जब जात, उत्पत्ती, धर्म, उमेर, अपाङ्गता, यौनिकता र लैङ्गिकता आदि पहिचानहरूमाथि लैङ्गिक विभेद थपिन्छ।

“यदि हामीले गह्रौँ भारी बोकेनौँ भने हामीसँग पैसा हुने छैन। हामीलाई थाहा छ, हामीले गह्रौँ भारी बोक्नु हुँदैन तर पनि यसो गर्न हामी बाध्य छौँ।”

एकजना दलित महिला, मुगु जिल्ला

पाठेघर खस्ने समस्याका कारणहरू

स्वास्थ्य सम्बन्धमा गरिएका अध्ययन अनुसार विभिन्न कारणहरूले महिला र युवतीहरूलाई पाठेघर खस्ने जोखिम बढाउने कुरा देखाएको छ। नेपालका धेरैजना महिला र युवतीहरू या त ती सबै या ती मध्ये धेरै समस्या भोग्न बाध्य छन्।

किशोरी अवस्थामै गर्भवती हुनु : उनीहरूको शरीरको पूरै विकास भैनसकेको कारण यदि कोही किशोरी अवस्थामै गर्भवती हुन्छन् भने उनलाई लामो समयसम्म र कठिन प्रकृतिको सुत्केरी व्यथा लाग्न सक्दछ। जसका कारण उनको पुट्टाको मांशपेशीमा क्षति हुन गई पाठेघर खस्ने समस्या उत्पन्न हुन सक्दछ। नेपालमा किशोरी अवस्थामै गर्भवती हुने समस्या र बालविवाह एक अर्कामा सम्बन्धित रहेका छन्। पाठेघर खसेका महिलाहरूका सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्रसंघले गरेको एक अध्ययन अनुसार त्यस्ता महिलाहरूको सरदर १५ वर्षको उमेरमा विवाह भएको थियो। यद्यपि कानुन अनुसार विवाहको लागि न्यूनतम उमेर भने १८ वर्ष (अभिभावकको सहमति भएमा) तोकिएको छ। यौन तथा प्रजनन अधिकार भित्र कहिले विवाह गर्ने वा नगर्ने, यौन सम्बन्ध कायम गर्ने वा नगर्ने, र बच्चा जन्माउने वा नजन्माउने जस्ता कुराहरू निर्बाध रूपमा छनोट गर्न पाउने अधिकारहरू पर्दछन्।

यौन सम्बन्धमा नियन्त्रण गर्न नपाउनु (वैवाहिक बलात्कार) : श्रीमान्हरूले श्रीमतीको सहमति बिना नै सम्भोग गर्न “करकाप” गर्ने गरेको कुरा धेरै जना महिलाहरूले एम्नेस्टी इन्टरनेसनललाई बताए।

सामाजिक र आर्थिक रूपमा महिलाहरू श्रीमान्हरूसँग निर्भर भएका कारण कुनै पनि प्रकारका हिंसाहरू विरुद्ध उनीहरूले ज्यादै कम मात्र उजुरी गर्दछन्। यौन क्रियाकलाप गर्ने कुनै एक पक्षले अर्को पक्षको पूर्ण र स्वतन्त्र सहमति लिँदैन वा अर्को पक्ष त्यस्तो सहमति दिन सक्ने अवस्थामा छैन भने त्यस्तो अवस्थामा गरिएको यौनसम्पर्क अपराध हो। वैवाहिक बलात्कारलाई नेपालमा अपराध मानिन्छ। बच्चा जन्माइसकेपछि महिलाको शरीर पूर्णतः स्वस्थ अवस्थामा नथाइपुगीकनै यौनसम्पर्क गरिएमा त्यसले पीडा तथा असहजता बढाउँछ। यसरी यौनसम्पर्क गरिँदा महिलाहरू धेरै पटक वा उनीहरूले चाहेको समयभन्दा अगाडि नै गर्भवती हुन्छन्। पाठेघर खसेका महिलाहरूसँग संयुक्त राष्ट्रसंघले अन्तर्वार्ता गर्दा यो देखिएको थियो कि ७२ प्रतिशत महिलाहरूको विचारमा श्रीमान्को करकापमा परेर सम्भोग गर्नु परेका कारणबाट उनीहरूको पाठेघर खस्ने समस्याको सुरुवात भएको हो।

धेरै पटक गर्भवती हुनु र यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य उपर आफ्नो नियन्त्रण नहुनु : कुनै महिलाको जति धेरै सन्तान हुन्छन् त्यति नै धेरै पाठेघर खस्ने समस्या उत्पन्न हुने जोखिम हुन्छ। एक पटक यो समस्या कुनै महिलामा सुरु भयो भने त्यसपछि प्रत्येक पटक उनी गर्भवती हुँदा यो समस्या अझ जटिल हुँदै जान्छ। पाठेघर खस्ने समस्या देखा परेकी एउटी महिलाले प्रत्येक पटक बच्चा जन्माउँदा पुट्टा र योनीको मांशपेशी तन्कन र कमजोर हुन सक्दछ।

महिला र युवतीहरूलाई गर्भ निरोधक साधनको प्रयोग, कुनै पनि करकापबाट मुक्ति लगायत उनीहरूको

आफ्नो यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्ने तथा निर्णयहरू लिन अधिकार छ । तथापि सरकारी आँकडा अनुसार नेपालका भण्डै ३० प्रतिशत महिलाहरू गर्भ निरोधक साधनको प्रयोग गर्न त चाहन्छन् तर प्रयोग गर्न भने पाएका छैनन् । एम्नेस्टी इन्टरनेसनलले अन्तर्वार्ता गरेका धेरै महिलाहरूको गर्भनिरोधक साधन प्रयोग गर्ने चाहना श्रीमान् र सासु ससुरा लगायत परिवारका सदस्यहरूद्वारा अस्वीकार गरिएको थियो । छोराको चाहनाका कारण छोरी जन्माएका महिलाहरू उपर प्रायः गरेर कम्तिमा पनि एउटा छोरा नजन्माएसम्म सन्तान जन्माइरहन दबाव दिइने गरिन्छ ।

कठिन शारीरिक परिश्रम र गर्भवती वा सुत्केरी भएको लगत्तै आवश्यक आरामको अभाव : खासगरी गर्भवती वा सुत्केरी भएको लगत्तै गह्रौँ सामान उठाउँदा वा गह्रौँ भारी बोक्दा पुट्टाको मांशपेशीमा दखल पुग्न जान्छ, जसले गर्दा पाठेघर खस्ने जोखिम बढाउँछ । गर्भवती वा सुत्केरी भएको लगत्तै लगायतका अवस्थामा महिला र युवतीहरूको स्वास्थ्यमै असर पर्ने गरी जोखिमपूर्ण काम गर्न बाध्य नपारिने कुरा सुनिश्चित गर्नु सरकारको कानुनी दायित्व हो । तथापि एम्नेस्टी इन्टरनेसनलसँग कुराकानी गर्ने धेरैजसो महिलाहरू, जसमध्ये अधिकांशले दैनिक रुपमा गह्रौँ भारी बोक्ने गरेका र ज्यादै धेरै मात्रामा शारीरिक परिश्रम गर्ने गरेका थिए, ले यो बताए कि उनीहरूले गर्दै आएको कामबाट के कस्तो जोखिम हुन्छ भन्ने कुरा थाहा भएको भए पनि उनीहरूसँग त्यस्तो काम गरिरहनु बाहेक कुनै विकल्प थिएन । आर्थिक अभाव र उनीहरूको श्रीमान् या सासुससुरा लगायत परिवारका सदस्यहरूले गर्ने

करकापले गर्दा बच्चा जन्माएको लगत्तै उनीहरूलाई काम गर्न बाध्य पार्दछ । एम्नेस्टी इन्टरनेसनलले कुराकानी गरेका सबैजना स्वास्थ्य विशेषज्ञ र महिला अधिकार अभियन्ताहरूले नेपालमा महिलाहरूको पाठेघर खस्ने समस्या देखा पर्ने प्रमुख कारण कामको बोझ र गह्रौँ भारी बोक्नु पर्ने वाध्यता नै हो भनी बताए ।

सुत्केरी गराउन दक्ष सहायताकर्मिसँगको पहुँचको अभाव : पेटमा थिच्ने वा पाठेघरको मुख पूरा नखुलेसम्म बेसरी बल गर्न लगाउने लगायत बच्चा जन्माउँदा प्रयोग गरिने असुरक्षित विधिको प्रयोगले पुट्टाका मांशपेशीहरू कमजोर हुन सक्दछन्, जसबाट पाठेघर खस्न सक्दछ । यो समस्या त्यस्ता ठाउँहरूमा बढी मात्रामा हुने सम्भावना रहन्छ, जहाँ महिलाहरूले तालिम प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीको सहायता बिना नै बच्चा जन्माउँदछन् । अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानुन अनुसार महिला र युवतीहरूलाई बिना कुनै भेदभाव मातृ स्वास्थ्य स्याहार लगायतका प्रजनन स्वास्थ्य सेवा सुनिश्चित गर्नु सरकारहरूका दायित्व हुन् ।

महिलाहरूले एम्नेस्टी इन्टरनेसनललाई यो बताए कि घरमा सुत्केरी भएका उनीहरूले चिनेजानेका धेरैजसो महिलाहरूले तालिम प्राप्त नगरेका सहयोगीहरूको मद्दतबाट बच्चा जन्माएका थिए । सरकारको आँकडा अनुसार स्वास्थ्य संस्थामा गई सुत्केरी गराउनका लागि दक्ष सहायताकर्मिको सहयोगमा बच्चा जन्माउने महिलाहरूको संख्या बढ्दै गैरहेको देखिन्छ । तथापि आधाभन्दा बढी नेपाली महिलाहरू अभैसम्म पनि सुत्केरी गराउनका लागि दक्ष सहायताकर्मिको सहयोग बिना नै सुत्केरी हुन्छन् ।

आवश्यक जानकारीको अभाव : एम्नेस्टी इन्टरनेसनलले अन्तर्वार्ता गरेका पाठेघर खसेका अधिकांश महिलाहरूले त्यस्तो समस्या उनीहरूमा देखा पर्नु अघि त्यसका बारेमा सुनेका थिएनन् । धेरै महिलाहरूले यस्तो समस्या आफूमा देखा परेको सुरुको दिनमा बच्चा जन्मेपछि हरेक महिलालाई यस्तै हुन्छ होला भनी आफूले ठानेको बताए । पाठेघर खसेका कारण उनीहरूले भोगेको पीडा र अष्टयाराहरू सामान्य अवस्था नै होला भन्ने सोचेर धेरै वर्षसम्म पनि यो समस्या लिएरै बसेको र धेरै पछि मात्र यस समस्याको निदानका उपायहरू खोजी गरे को पाइयो । एम्नेस्टी इन्टरनेसनलले कुराकानी गरेका पुरुषहरूले त यस समस्याका बारेमा ती महिलाहरूले भन्दा पनि कम मात्र जानकारी पाएको देखियो ।

“हाम्रा परिवारका सदस्यहरूले हामीलाई भन्ने गर्नुहुन्छ कि यदि हामीले कुनै काम गरेनौं र बसी मात्र रह्यौं भने बच्चा जन्माउन हामीलाई मुश्किल पर्नेछ ।”
एकजना जनजाति महिला, रामेछाप जिल्ला

फोटो (पृष्ठ ४) : लैङ्गिक विभेदका विषयमा मुगु जिल्लामा गरिएको एक सामूहिक छलफलमा सहभागी भएका दलित महिलाहरू, २०७० वैशाख ।

फोटो (बायाँ) : एम्नेस्टी इन्टरनेसनलले रामेछाप जिल्लामा गरेको लैङ्गिक विभेद सम्बन्धी एक सामूहिक छलफलमा सहभागी भएका जनजाती महिलाहरू, २०७० जेठ ।

© एम्नेस्टी इन्टरनेसनल

राधा सदा

राधा सदाको पहिलो बच्चा, जो छोरी थिइन्, जन्मेको एक महिना पछि पाठेघर खस्ने समस्या देखा पर्यो। “मेरो पाठेघरको केही भाग बाहिर निस्क्यो”, उनले भनिन्। “त्यसपछि, पुनः गर्भ रहेपछि, त्यो समस्या अझ जटिल भयो। चाहे म बस्दा होस् या हिँददा या काम गर्दा, जुनसुकै बेला पनि मलाई ज्यादै अप्ठ्यारो हुन्थ्यो। त्यसमा पनि जब म काम गर्थेँ, मेरो पाठेघरको आधाभन्दा बढी बाहिर निस्किएको जस्तो लाग्दथ्यो।”

राधाको विवाह हुँदा उनी १६ वर्षकी थिइन्। अहिले उनी ५० वर्षकी भइन् र उनका चार जना सन्तान छन्। उनले आफ्नो अवस्था लामो समयसम्म लुकाएर राखिन्। उनले भनिन्, “पहिला त मैले कसैलाई पनि भनिन। तर पछि भएपछि, म (गैर सरकारी संस्थाले गर्ने) प्रशिक्षण र कार्यक्रमहरूमा भाग लिन थालें। ती कार्यक्रमहरूबाट मैले थाहा पाउन थाले कि मैले मेरो अनुभव र पीडा अरु महिलाहरूलाई भन्न सक्छु। त्यसपछि मात्र मैले मेरो समस्याका बारेमा अरुलाई बताएँ।”

राधाले उनको पाठेघर खसेको बारेमा एउटा गैर सरकारी संस्थाको कार्यकर्तालाई त्यतिबेला मात्र बताइन् जतिबेला उनी हजुरआमा भैसकेकी थिइन्। उनकी जेठी छोरी, जसलाई जन्म दिँदा राधाको पाठेघर खस्ने समस्या देखा परेको थियो, तिनको विवाह भएर उनले पनि बच्चा जन्माए पछि मात्र राधाले आफ्नो समस्याका बारेमा कसैलाई पहिलो पटक बताएकी थिइन्।

फोटो : पिठ्यूमा भारी र अगाडि बच्चा बोक्दै एक महिला, मुगु जिल्ला, २०७० वैशाख।

प्रत्येक महिलालाई प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजनन सम्बन्धी हक हुनेछ ।

धारा २०, नेपालको अन्तरिम संविधान

अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुसार नेपालको दायित्व

नेपालले आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि; नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि; महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका विभेदहरू अन्त्य सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि; सबै प्रकारका जातीय विभेदको अन्त्य सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि; र बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि अनुमोदन गरेको छ । यी संयन्त्रहरूले निम्न लिखित लगायतका कयौं अधिकारहरू संरक्षित गर्दछ :

- सबै प्रकारका विभेद र हिंसाबाट मुक्त भई बाँच्न पाउने अधिकार
- आफ्नो यौनिकता उपर आफूले नियन्त्रण कायम राख्न पाउने र प्रजननका बारेमा बिना कुनै करकाप एवं यथेष्ट जानकारी हासिल गरी विकल्पको छनोट गर्ने अधिकार
- आफूमा देखिएको कुनै समस्याको रोकथाम र उपचारका लागि आवश्यक स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी र सेवाहरूमा पहुँचको अधिकार ।

पछाडीको आवरण फोटो : एम्नेस्टी इन्टरनेसनलले कैलाली जिल्लामा गरेको यौन तथा प्रजनन अधिकार सम्बन्धी एक सामूहिक छलफलका सहभागीहरू, २०७० वैशाख ।

सरकारको अपर्याप्त प्रतिक्रिया

नेपालको नागरिक समाजको निरन्तरको कामका कारण पाठेघर खस्ने समस्या सम्बन्धी विषयमा विसं. २०६५ मा यहाँको सर्वोच्च अदालतबाट आदेश गराउनेसम्मको परिणाम हासिल गर्‍यो । अदालतले यस समस्याको सम्बोधन गर्न सरकारले के कस्ता काम कारवाही गरेको छ, भनी नियालेर हेरेको थियो र खासै “उल्लेखनीय परिणाम” केही नभएको एवं प्रजनन स्वास्थ्यको अधिकार उल्लंघन भएको ठहर गरेको थियो । यस समस्याको रोकथामका लागि सहकार्य नगरेको भनी अदालतले सरकारी मन्त्रालयहरूको आलोचना गर्‍यो । पाठेघर खस्ने समस्या भोगिरहेका महिलाहरूका लागि “निशुल्क परामर्श, उपचार, स्वास्थ्य सेवा र सुविधाहरू उपलब्ध गराउन” अदालतले महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई आदेश दिएको थियो । अदालतले त्यस्तो समस्याका बारेमा “सार्वजनिक रूपमा जनचेतना” अभिवृद्धि गर्न “प्रभावकारी कार्यक्रम प्रारम्भ गर्न” पनि ती मन्त्रालयहरूलाई आदेश दिएको थियो ।

यद्यपि जनचेतना अभिवृद्धि र पाठेघर खस्ने समस्या हुनबाट महिलाहरूलाई संरक्षण प्रदान गर्न सरकारले ज्यादै थोरै मात्र कार्य गरेको एम्नेस्टी इन्टरनेसनलले पाएको छ । हालको मितिसम्म सरकारले यस समस्याको सम्बोधनका लागि गरेको कामको खास जोड उपचार गर्ने तर्फ नै रहेको छ र त्यसमा पनि खासगरी पाठेघरको शल्यक्रिया गर्ने तर्फ नै विशेष जोड दिइएको देखिन्छ ।

ती महिलाहरू जो पाठेघर खस्ने समस्याको सबैभन्दा जटिल चरणबाट गुज्रिरहेका छन्, उनीहरूका लागि शल्यक्रियासेवा उपलब्ध गराउनु आवश्यक भएता पनि मानवअधिकारप्रतिको उसको दायित्व पूरा गर्नका लागि सरकारले यो समस्याको रोकथामका लागि आवश्यक उपायहरू पनि अवलम्बन गर्नु पर्छ । सरकारले मातृस्वास्थ्यका सम्बन्धमा केही नीतिहरू तर्जुमा पनि गरेको छ । तर त्यस्ता नीतिले पाठेघर खस्ने सबै जोखिमको कारणहरू उल्लेख गरेको छैन । साथै पाठेघर खस्ने समस्याको खास कारणको रूपमा रहेको महिला विरुद्ध हुने विभेद अन्त्यको लागि थोरै मात्र कार्य गरिएको छ ।

विभिन्न मन्त्रालयहरूले पाठेघर खस्ने समस्याको रोकथाम र उपचारका लागि सहकार्य गर्ने योजना सहित विसं २०६४ (सन् २००८) मा सरकारले एउटा रणनीतिक योजनाको मस्यौदा तयार गर्‍यो । छ वर्ष भइसक्दा पनि त्यस रणनीतिलाई आधिकारिक रूपमा पारित गरिइएको छैन वा कार्यान्वयन गरिएको छैन । एम्नेस्टी इन्टरनेसनलसँगको भेटघाटमा केही सरकारी अधिकारीहरूले महिला विरुद्धको विभेदको सम्बोधन गर्ने खास उपायहरू कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी आफ्नो नभएर अर्को मन्त्रालयको हो भनी बताए । यसरी एकले अर्कोको र अर्कोले अर्कोको जिम्मेवारी भनी केवल जिम्मेवारीबाट पन्छने गरेको पाइयो ।

रोकथामको एक रणनीति

अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानून अनुसार महिला र युवतीहरूले सम्भव भएसम्मको उच्चतम स्तरको स्वास्थ्य मापदण्ड हासिल गर्न पाउने उनीहरूको अधिकारको सम्मान गर्नु, ती अधिकारहरू संरक्षित गर्नु र परिपूर्ण गर्नु नेपाल सरकारको दायित्व हो । त्यस्तै लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गर्नु पनि सरकारको दायित्व हो । यस्ता दायित्वभित्र पाठेघर खस्ने समस्याको रोकथामका लागि विस्तृत रणनीति तयार गर्नु पनि पर्दछ, जसले महिला र युवतीहरूलाई पाठेघर खस्ने समस्याको जोखिममा धकेल्ने मूल कारकको रूपमा रहेको लैङ्गिक विभेदको प्रभावकारी तवरले सम्बोधन गर्न सकोस् ।

त्यस्तो रणनीतिमा यो सुनिश्चित गरिनु पर्दछ कि महिला र युवतीहरूले पाठेघर खस्ने समस्या र यस समस्याका कारणहरूका बारेमा आवश्यक जानकारी पाउनेछन् । विभेदकारी अभ्यासहरूलाई प्रभावकारी तवरले सम्बोधन गर्न सक्ने र महिला तथा युवतीहरूलाई आफ्नो शरीर एवं जीवनमाथि आफैले निर्णय लिन सक्ने गरी उनीहरूलाई सक्षम बनाउन सक्ने प्रावधानहरू त्यस्तो रणनीतिमा व्यवस्था गरिनु पर्दछ । साथै त्यस रणनीतिले पुरुष र किशोरहरूले पनि महिला तथा युवतीहरूको अधिकारका बारेमा जान्ने, बुझ्ने र सहयोग गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।

तपाईं पनि केही गर्नुहोस्

पाठेघर खस्ने समस्या भनेको रोकथाम गर्न सकिने बोझ हो । उनीहरु विरुद्ध हुने विभेदसँग लड्नका लागि नेपालका महिला र युवतीहरुलाई मद्दत गर्न amnesty.org/unnecessaryburden मा अपलोड गरिएको अनुरोध पत्र प्रेषित गर्नुहोस् ।

यौनिकता तथा प्रजनन उपरको नियन्त्रण एवं ती स्वतन्त्रताको उपयोग गर्नेलाई अपराधी घोषित गरिने कृत्यको विरुद्धमा एम्नेस्टी इन्टरनेसनलले गरिरहेको मेरो शरीर मेरो अधिकार (My Body My Rights) विषयक विश्वव्यापी अभियानका बारेमा थप जानकारी amnesty.org/mybodymyrights बाट प्राप्त गर्न सकिनेछ ।

एम्नेस्टी इन्टरनेसनल गम्भीर मानवअधिकार हननको अन्त्यका लागि कार्यगर्ने विश्वव्यापी अभियान हो । यस अभियानमा विश्वका १५० भन्दा बढी देश र भूभागका ३० लाख भन्दा बढी समर्थक, सदस्य र अभियन्ताहरु आवद्ध रहेका छन् ।

मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणा एवं मानवअधिकार सम्बन्धी अन्य दस्तावेजहरुमा उल्लिखित सबै अधिकारहरु हरेक व्यक्तिले उपभोग गर्न पाएको विश्वको निर्माण हाम्रो परिदृश्य हो ।

हामी कुनै पनि सरकार, राजनैतिक विचार, आर्थिक वा धार्मिक विचारबाट तटस्थ छौं । हाम्रा सदस्यहरुबाट प्राप्त हुने शुल्क र सार्वजनिक रुपमा हामीलाई दिइने दानदातव्य नै हाम्रो मूल अर्थकस्रोत हो ।

AMNESTY
INTERNATIONAL

AMNESTY.ORG

Index: ASA 31/002/2014, Nepali, २०७० फागुन

Amnesty International, International Secretariat, Peter Benenson House, 1 Easton Street, London WC1X 0DW, United Kingdom